

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم اجتماعی

گروه علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته علوم سیاسی

موضوع:

بررسی مساله کرکوک در تحولات سیاسی نظام فدرال عراق بعد از سقوط صدام

دانشجو:

محمد کاک حمد

استاد راهنما:

دکتر حاکم قاسمی

استاد مشاور:

دکتر محمد رحیم عیوضی

بهمن ماه ۱۳۹۱

تشکر و قدردانی

به رسم ادب و وفاداری، بسی شایسته می‌دانم از تلاش‌ها و زحمات مستمر خانواده‌ام جهت ترغیب و هدایت اینجانب در مسیر دانش و شناخت ارزش‌های انسانی، در کمال امتنان و افتخار، تقدیر و تشکر نمایم.

همچنانکه آداب تعلیم حکم می‌نماید، شایسته است، عرض ارادت و نهایت امتنان را خدمت اساتید فاضل استاد راهنما جناب آقای دکتر حاکم قاسمی و استاد مشاور جناب آقای دکتر محمدرحیم عیوضی که در طول دوران تحصیل، به ویژه نگارش پایان‌نامه، همواره بنده را به وادی علم و دانش رهنمون نموده‌اند، داشته باشم. همچنین بر خود وظیفه می‌دانم که ضمن عهد موذت، مراتب سپاس و قدرشناسی خویش را به اساتید با درایت و محترم گروه علوم سیاسی، جهت تلاشهای دلسوزانه علمی، آموزشی و پژوهشی و انسانی که در طول دوران تحصیل در حق اینجانب ارزانی داشته‌اند، تقدیم نمایم.

و نیز آنچه از بن جان می‌آید آن است که از صمیم قلب از همکاریهای صادقانه و خالصانه‌ی دوست فرهیخته و عزیزم جناب آقای سید حسام‌الدین باب‌گوره که الطاف و کمکهای بی‌شائبه ایشان سبب کسب فیض اینجانب شده است، کمال تقدیر و تبجیل نمایم. ضروری می‌دانم از تمامی دوستان گرامی که از همکاریهای فعلی یا معنویشان مستفید شدم به ویژه جناب آقای رزگار بدری و جناب آقای طارق جامباز سپاسگزاری نمایم، اجر و پیشرفت روز افزون تمامی دوستان را از درگاه باری تعالی مسئلت دارم.

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم شماره ۳۰

فرم تأییدیهی هیأت داوران جلسهی دفاع از پایان نامه ارشد

بدین وسیله گواهی میشود جلسه دفاعیه از پایان نامه کارشناسی ارشد **محمد کاک حمد** دانشجوی رشته علوم سیاسی تحت عنوان "بررسی مساله کرکوک در تحولات سیاسی نظام فدرال عراق بعد از سقوط صدام" در تاریخ ۱۳۹۱/۱۱/۳۰ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان نامه با نمره..... و درجه..... مورد تایید هیئت داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبهی دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	دکتر حاکم قاسمی	استاد یار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۲	استاد مشاور	دکتر محمدرحیم عیوضی	دانشیار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۳	داور داخل	دکتر بهرام نوازی	استاد یار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	
۴	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر محمد شفیع صفاری	استاد یار	دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)	

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی
(فرم شماره ۲۶)

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب دانشجوی رشته مقطع تحصیلی
بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / رساله تحصیلی خود، با
عنوان را تأیید کرده،
اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه ، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه
رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و
تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه
در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا
اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه
اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه
اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء و تاریخ

مجوز بهره برداری از پایان نامه / رساله

کلیه حقوق اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از نتایج این پایان نامه برای دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین محفوظ است. بهره برداری از این پایان نامه / رساله در چهارچوب مقررات کتابخانه و با توجه به محدودیتی که توسط استاد راهنما به شرح زیر تعیین می شود، بلامانع است:

- بهره برداری از این پایان نامه / رساله برای همگان بلامانع است.
- بهره برداری از این پایان نامه / رساله با اخذ مجوز از استاد راهنما، بلامانع است.
- بهره برداری از این پایان نامه / رساله تا تاریخ ممنوع است.

استاد راهنما می تواند یکی از گزینه های بالا را انتخاب کند و مسئولین کتابخانه موظف به رعایت موارد تعیین شده می باشد.

نام استاد و یا اساتید راهنما:

تاریخ:

امضاء:

چکیده

شهر کرکوک واقع در کردستان عراق، یکی از عوامل اصلی ظهور بحران‌ها و چالش‌های داخلی عراق در صد سال اخیر بوده است. در رابطه با اهمیت کرکوک می‌توان به نفت خیز بودن این شهر (که عامل اصلی تنازع است)، شکاف‌های قومی-مذهبی و تنازعات حاصل از آن، دعاوی ملکی و قومی تاریخی بر سر آن اشاره کرد که امکان ظهور و بروز تنش و بحران را در عراق مدام زنده نگه داشته است، بطوریکه در عراق پس از سقوط صدام نیز با وجود تغییرات عمیق ساختاری و کارگزاری در آن کشور، ولی مساله کرکوک همچنان لاینحل مانده، اگرچه ماهیتی حقوقی و قانونی یافته است. در این راستا در این پژوهش مساله کرکوک در عراق پس از صدام با محوریت این سوال مورد مطالعه قرار گرفته است: مساله کرکوک چه تاثیری بر تحولات نظام فدرال عراق (۲۰۰۳-۲۰۱۳) داشته است و چشم‌انداز آتی کرکوک چگونه خواهد بود؟ جواب به این سوال در قالب این فرضیه مورد بررسی و مطالعه واقع شده است: «مساله کرکوک تحولات نظام فدرال عراق را پس از سقوط صدام از ابعاد سیاسی و حقوقی تحت تاثیر قرار داده و موجب شکل‌گیری نظام فدرالی با وجود شکاف‌های متعدد شده است. این وضعیت در چند سناریو قابل تحلیل است.» یافته‌های حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که با سقوط رژیم بعث، سیاست کردزدایی و تعریف از کرکوک متوقف شد و نیروهای سیاسی عراق برای حل این مساله و عادی‌سازی آن مذاکره نموده، که ماحصل این مذاکرات، تصویب مواد قانونی در قانون اساسی عراق برای حل مساله کرکوک بوده است. اما تضاد منافع، شکاف‌های قومی و مذهبی و گوناگونی بازیگران تأثیرگذار داخلی و خارجی در این مساله، مانع عملیاتی شدن قانون بوده و وضعیتی از تعلیق و پیچیدگی را برای کرکوک به بار آورده است که سناریوهای آینده‌ی آن در پایان تحلیل شده است.

کلیدواژه: کرکوک، نظام فدرال عراق، حکومت اقلیم کردستان، تعریف، تنازع ژئوپلیتیک.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل اول: کلیات و مباحث نظری.....	۷
۱- تعریف مفاهیم.....	۸
۲- مباحث نظری: تنازع ژئوپولیتیک و حل منازعه.....	۱۰
۲-۱- تنازع ژئوپولیتیک.....	۱۴
۲-۲- ژئوپولیتیک اقلیت ها.....	۱۵
۲-۳- شکاف اجتماعی تنازع آفرین.....	۱۷
۲-۴- حل منازعه.....	۲۰
۲-۵- فدرالیسم به عنوان مکانیسم حل منازعه.....	۲۳
۲-۶- فدرالیسم و کشورهای چند ملیتی.....	۲۶
۲-۷- همگرایی و فدرالیسم.....	۲۷
۲-۸- نظام فدرال، مکانیسمی برای اتحاد عراق.....	۲۷
فصل دوم: مختصات جغرافیایی، تاریخی، جمعیتی و اقتصادی کرکوک.....	۳۰
۱- مختصات جغرافیای عراق.....	۳۱
۲- مختصات تاریخی عراق.....	۳۳
۳- مختصات جغرافیایی کردستان عراق.....	۳۴
۳-۱- مساله ولایت موصل و تشکیل دولت عراق.....	۳۵
۳-۲- کردستان عراق و مساله موصل.....	۳۷
۴- موقعیت سرزمینی و جمعیتی کرکوک.....	۳۸
۴-۱- تاریخ کرکوک.....	۴۰

۴۲ ۲-۴- کرکوک در نوشته های جهانگردان
۴۷ ۳-۴- ساختار جمعیتی کرکوک
۵۰ ۱-۳-۴- اعراب در کرکوک
۵۱ ۲-۳-۴- ترکمن ها در کرکوک
۵۴ ۳-۳-۴- مسیحی ها در کرکوک
۵۵ ۴-۴- کرکوک در دوره اسلام
۵۵ ۵-۴- کرکوک در عهد عثمانی
۵۸ ۶-۴- کرکوک در دوره قیمومیت انگلستان
۶۰ ۷-۴- کرکوک در دوران پادشاهی عراق
۶۰ ۸-۴- کرکوک در پی انقلاب ژولای ۱۹۵۸
۶۱ ۵- اهمیت اقتصادی و استراتژیک شهر کرکوک
۶۳ ۶- کرکوک و سیاست تعریب
۶۴ ۱-۶- ایدئولوژی رژیم بعث (مهندسی فرهنگی و هویتی)
۶۵ ۲-۶- مراحل تعریب
۶۷ ۳-۶- روش های تعریب
۷۷ ۷- روند مذاکرات کرکوک
۸۱ فصل سوم: مساله کرکوک در فرآیند شکل گیری نظام فدرال عراق
۸۲ ۱- تحولات ژئوپلتیک خاورمیانه و مطرح شدن تحولات عراق به عنوان یک بحران
۸۴ ۱- ۱- ژئوپلتیک جدید خاورمیانه و اهمیت یافتن کردستان عراق
۸۵ ۲- نظام سیاسی عراق و چگونگی شکل گیری آن
۸۶ ۲-۱- عوامل تاثیرگذار در شکل گیری نظام فدرال
۸۶ ۲-۱-۱- تکثر و شکاف های قومی - مذهبی

۹۰	۲-۱-۲- نقش کردها در تاسیس نظام فدرال.....
۹۴	۲-۱-۳- نقش شیعیان عراق.....
۹۵	۲-۱-۴- موضع اعراب سنی.....
۹۶	۲-۱-۵- نقش نیروهای خارجی.....
۱۰۰	۲-۲- وضعیت داخلی عراق در زمان شکل گیری نظام فدرال و تحولات آن.....
۱۰۳	۲-۳- فرآیند تدوین قانون اساسی عراق.....
۱۰۵	۳- تحولات کرکوک بعد از جنگ اول خلیج فارس.....
۱۰۸	۴- فدرالیسم و مساله کرکوک.....
۱۰۹	۴-۱- ذخایر و درآمدهای نفتی و فدرالیسم.....
۱۱۱	۴-۲- مساله کرکوک و دولت های همجوار دخیل در آن.....
۱۱۲	۵- مناطق مورد منازعه و تحولات آن.....
۱۱۴	۶- ابعاد تنازع در کرکوک.....
۱۱۴	۶-۱- شکاف های قومی- مذهبی.....
۱۱۶	۶-۲- اختلافات مرزی در کرکوک.....
۱۱۸	۶-۳- تضاد منافع بازیگران گوناگون.....
۱۲۶	۷- قانون اساسی عراق و مساله کرکوک.....
۱۳۱	نتیجه گیری
۱۳۸	فهرست منابع
۱۴۹	پیوست ها

مقدمه

طرح مساله

شهر کرکوک که در منطقه کردستان عراق واقع است یکی از عوامل اصلی ظهور بحران‌ها و چالش‌های داخلی عراق در صد سال اخیر بوده است. در رابطه با اهمیت کرکوک می‌توان به نفت خیز بودن این شهر (که عامل اصلی چالش است)، تنوعات قومی - مذهبی و دعاوی ملکی و قومی تاریخی بر سر آن اشاره کرد که امکان ظهور و بروز تنش و بحران را در عراق مدام زنده نگه داشته است، این توصیفات شهر کرکوک است که آن را به یک مساله ملی و بین‌المللی مبدل نموده است.

اساساً شناخت مساله کرکوک و داشتن رویکردی علمی به آن، جهت حل مساله و تقویت صلح در عراق و خاورمیانه ایجاب می‌کند که با نگاهی واقع بینانه راجع به این موضوع مطالعه و بررسی صورت گیرد، بطوریکه یافته‌های حاصله از مطالعات صورت گرفته، ضمن تبیین‌گری و توضیح دهنده بودن مساله و یا به عبارتی بحران موجود، می‌تواند حاوی راهکارهای راه‌گشا برای حل مساله و تقویت اتحاد عراقیان باشد.

سال ۲۰۰۳ م. عراق حادثه‌ای بزرگ را به خود دید و آن سقوط رژیم بعثی صدام حسین بود. متعاقب این حادثه تاریخی، نظام سیاسی فدرال در عراق شکل گرفت و از آن جهت که ساختار تصمیم‌گیری در این نظام، بر مبنای توافق و سازش نیروهای موجود است، مساله کرکوک نیز متأثر از این توافقات و سازش‌های صورت گرفته، مراحل متعددی را در نظام پس از صدام تجربه کرده است.

این حادثه زمینه‌ی مساعدی برای پرده برداشتن از مساله کردستان عراق و مخصوصاً مساله کرکوک فراهم نمود. این عامل طلیعه‌ی تحقیقات و مطالعات گسترده‌ای راجع به کرکوک شد که از زوایای مختلف به این مساله پرداخته‌اند. مساله کرکوک دارای قدمتی تاریخی است که با سقوط صدام حسین ابعاد گسترده‌تری به خود گرفت.

بر این اساس نگارنده در این تحقیق برآن است، ضمن توصیف مختصات جغرافیایی، تاریخی کرکوک و چگونگی ظهور مساله کرکوک و تنازعات قومی-ژئوپلیتیک بر سر آن (مخصوصاً از سال ۲۰۰۳-۲۰۱۳)، توضیح دهد که مساله کرکوک در دوره نظام فدرال عراق چه مرحله‌ی را تجربه کرده است؟ در این راستا سوال اصلی و محوری پژوهش این است که: مساله کرکوک چه تاثیری بر تحولات نظام فدرال عراق (۲۰۰۳-۲۰۱۳) داشته است و چشم‌انداز آتی کرکوک چگونه خواهد بود؟ در جواب به این سوال فرضیه روبرو مطرح می‌شود: مساله کرکوک تحولات نظام فدرال عراق را پس از سقوط صدام از ابعاد سیاسی و حقوقی تحت تاثیر قرار و نظام فدرال عراق را با شکاف‌های عمیق‌تر روبرو کرده است. این وضعیت که رابطه‌ی دولت مرکزی را با حکومت اقلیم کردستان، آسیب‌پذیر و شکننده کرده است، چشم‌انداز آتی کرکوک را در ابهام فرو برده است. بر این اساس سناریوهای متعددی برای آینده‌ی کرکوک متصور است.

ادبیات موضوع

منابع موجود در رابطه با موضوع مورد پژوهش را می‌توان در دو دسته فارسی و خارجی طبقه‌بندی کرد:

منابع فارسی موجود در رابطه با مساله کرکوک بسیار قلیل می‌باشند. کتاب "کرکوک و توابع آن" اثر کمال مظهر، ترجمه حسین ابراهیمی (۱۳۸۸) از جمله این منابع است که با رویکردی توصیفی، وضعیت تاریخ، جغرافیا و جامعه شهر کرکوک را مورد مطالعه قرار داده است که عراق پس از صدام را از قلم انداخته و به آن نپرداخته است. این کتاب در شهر سلیمانیه کردستان عراق به چاپ رسیده

است. اثردیگر در این ارتباط، کتاب "کردها، یک بررسی تاریخی و سیاسی" اثرحسن ارفع (۱۳۸۲) است که به تاریخ سیاسی کردها و شورش‌های کردها پرداخته است. همچنین کتاب "کردها و سیاست خارجه جمهوری اسلامی ایران" اثر دکتر جعفر حق‌پناه (۱۳۸۷) مسائل سیاسی اقلیم کردستان و بین‌المللی شدن مسائل کردستان عراق را مورد مطالعه قرار داده است، اما تحولات سیاسی داخلی عراق را نادیده گرفته است. کتاب "کردها و قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای (جلد اول عراق)" اثر علیرضا شیخ عطار (۱۳۸۲) تاریخ سیاسی کردها و وضعیت کردها بعد از حمله آمریکا به عراق در سال ۱۹۹۱ را مورد مطالعه قرار داده و به تحولات بعد از سال ۲۰۰۳ نپرداخته است.

منابع خارجی موجود در مورد مساله کرکوک را نیز می‌توان به سه دسته کردی، عربی و لاتین طبقه‌بندی کرد. در ادبیات کردی متأثر از اهمیت و جایگاه شهر کرکوک در گفتمان سیاسی مردم کرد، آثار فراوانی خصوصاً در رابطه با تاریخ و جغرافیای کرکوک و همچنین اثبات کرد بودن شهر کرکوک موجود است. از جمله این آثار می‌توان کتاب‌های زیر را برشمرد: کتاب "کرکوک در آینه حقیقت‌های تاریخی" اثر دلیر حسن عارف (۲۰۰۹) با نگاهی تاریخی، در صدد اثبات کرد بودن شهر کرکوک است ولی پروسه سیاسی عراق پس از سقوط صدام را مورد توجه قرار نداده است. کتاب "تاریخ کهن کرکوک" اثر کامران کویخا جلال (۲۰۰۸) تاریخ کهن کرکوک را مورد واکاوی قرار داده است. کتاب "کرکوک شهر قلعه و آتش و خون" اثر علی محمود محمد (۲۰۰۶) ضمن پرداختن به تاریخ کرکوک، مقایسه تطبیقی بین شهر کرکوک و شهرهای بحران‌زای جهان همچون برلین را انجام داده است. کتاب "شهر کرکوک" نوشته پشکو حمه‌طاهر آغجلری (۲۰۰۷) تاریخ شهر کرکوک را در سال‌های ۱۹۱۷ تا ۱۹۲۶ مورد بررسی قرار داده است. کتاب "کرکوک و چگونگی حل مساله آن" اثر شوانی (۲۰۰۷) با رویکردی تحلیلی، چگونگی حل مساله کرکوک را مورد مطالعه قرار داده است. کتاب "انسکلوپدیای متهمین انفال و کوردساید کردن ملت جنوب کردستان" اثر درسیم دیبه‌گه‌یی (۲۰۱۱) با پرده برداشتن از سیاست‌های غیر انسانی رژیم بعث، مساله کرد را در کردستان عراق مورد بررسی قرار داده است. کتاب "بازگشت به کرکوک" نوشته عارف قربانی (۲۰۰۴) با تحلیل

وضعیت تاریخی و موجود شهر کرکوک در عراق پس از صدام، بحث چگونگی بازگشت کردها به کرکوک را مطرح کرده است.

در ادبیات عربی نیز با توجه به جایگاه شهر کرکوک در تاریخ سیاسی عراق و بحران‌ها بودن آن در دوره‌های مختلف تاریخ آن کشور و همچنین برای توجیه سیاست حکومت‌های عراق نسبت به کرکوک و کردهای ساکن آن، تعدادی کار تحقیقاتی انجام شده است. از جمله: کتاب "مستقبل الکرکوک" اثر نوری طالبانی (۲۰۰۹) در رابطه با بحران کرکوک به ارائه راه حل پرداخته است.

در ادبیات انگلیسی نیز آثاری در رابطه با کرکوک و کردستان عراق به چاپ رسیده است. از جمله کتاب "یک سال در عراق" اثر پل برومر^۱ حاکم نظامی آمریکا در عراق پس از سقوط صدام، به بررسی روند سیاسی عراق و شکل‌گیری دولت جدید در این کشور پرداخته است. کتاب "ژنوساید در عراق" اثر میدل ایست ووچ^۲ (۲۰۰۴) بحث ژنوساید رژیم بعث در کردستان عراق را مورد بررسی قرار داده است که در اثنای آن به عربیزه کردن بافت اجتماعی شهر کرکوک پرداخته است. کتاب "آینده‌ی عراق" اثر لیام اندرسون^۳ و جی. استانس فیلد^۴ (۲۰۰۴) به بررسی روند سیاسی عراق و بافت سیاسی نیروهای قومی عراق پرداخته است. کتاب "کرد در عراق" اثر کریم یلدز (۲۰۰۴) گذشته، حال و آینده کردستان عراق را مورد بررسی قرار داده است. کتاب "عراق: حکومت و امنیت پس از صدام" نوشته کنث کاتزمن^۵ (۲۰۰۹) به بررسی ساختار سیاسی و اقتصادی و امنیتی عراق در دوره پس از صدام حسین پرداخته است. مقاله "معمای فدرالیسم در عراق" اثر ریدر وایزر^۶ و جی. استانس فیلد (لندن ۲۰۰۷) به بررسی فدرالیسم در عراق و موانع شکل‌گیری و تکوین آن در عراق و بالاخص کردستان عراق و مناطق جدا شده از آن پرداخته است.

¹. Paul bromer

². Medill ist woch

³. Liyam enderson

⁴. J. stans feld

⁵. Keneth katzman

⁶. Rider wayzer

در رابطه با موضوع مورد بحث کار پژوهشی مستقلی در ادبیات فارسی صورت نگرفته است، هرچند در ادبیات کردی و عربی تحقیقات متعددی غالباً با رویکرد تاریخی صورت گرفته است. بر این اساس کار و پژوهش در رابطه با این موضوع مساله‌ساز و چالش برانگیز جهت غنی سازی کتابخانه ادبیات فارسی و کمک به گسترش آثار پژوهشی برای نهادهای مطالعاتی و دانشگاهی ضروری می‌نماید.

متغیرهای پژوهش

از آنجا که در این پژوهش تحولات مساله کرکوک به عنوان مجهول پژوهش پس از سقوط صدام مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است و سعی بر آن است ماهیت و منشأ و پیامدهای آن شناسایی شود، لذا مساله کرکوک، متغیر وابسته پژوهش است که به تاریخ سیاسی عراق، تحولات نظام فدرال، شکاف‌های قومی و مذهبی در عراق و کرکوک، وجود ذخایر انرژی در این شهر و دخالت عوامل خارجی، به عنوان متغیرهای مستقل وابستگی دارد.

سازماندهی تحقیق

ساختار پژوهش حاضر متشکل از یک مقدمه و سه فصل و یک نتیجه‌گیری است. مباحث مطرح شده در فصول پژوهش از این قرار است:

در آغاز پژوهش، مقدمه‌ای شامل طرح مساله، سوالات تحقیق، ادبیات موضوع و متغیرهای پژوهش آمده است. سپس در فصل اول کلیات و چهارچوب نظری پژوهش در ذیل عنوان نظریه تنازع ژئوپلیتیک بحث شده است. در فصل دوم پژوهش حاضر، مختصات تاریخی، جغرافیای و اقتصادی کرکوک مورد مطالعه قرار گرفته است. در فصل سوم پایان نامه به بررسی مساله کرکوک در فرآیند شکل‌گیری نظام فدرال عراق پرداخته شده است. در پایان در بخش نتیجه‌گیری، سناریوهای آینده مساله کرکوک ارائه شده است.

بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق

روش تحقیق و مطالعه در این پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای اسنادی و مراجعه به اسناد حقوقی- سیاسی است. در این راستا بر حسب نیاز به کتابخانه‌های ایران و کردستان عراق و همچنین مراکز اسناد و بایگانی اسناد رژیم بعث مراجعه شده است.

نتایج علمی قابل پیش بینی

امید است پژوهش حاضر بتواند گامی در راستای بیان حقیقت سیاسی و تاریخی شهر کرکوک و پیامدهای حاصله از آن در تاریخ سیاسی عراق و کردستان عراق، بالاخص دوره پس از صدام، و چگونگی حل مساله کرکوک از یک سو، و تلاشی جهت شناساندن مساله کرکوک در ایران و غنی سازی ادبیات مربوطه از سوی دیگر، باشد. همچنین این پژوهش با ایجاد شناخت درباره‌ی ابعاد مختلف مساله کرکوک، می‌تواند مورد استفاده‌ی نهادهای تصمیم‌گیر قرار بگیرد.

فصل اول: کلیات و مباحث نظری

تبیین و تحلیل علمی و استدلالی یک پدیده، نهاد، ساختار و کارگزار در علوم اجتماعی از لحاظ روش‌شناختی، مستلزم شناخت حاصل کردن صحیح و واقعی از مفاهیم، شاخص‌ها و متغیرهای دخیل در آن پدیده، نهاد، ساختار و کارگزار است، و با توجه به نسبی بودن و تعدد تعاریف و تفاسیر مفاهیم، ضروری می‌نماید، قبل از ورود به بحث و مطالعه‌ی علمی، تعریف و خوانش مشخص و عملیاتی از مفاهیم کلیدی و کاربردی در پژوهش، ارائه شود. همچنین استنتاج فرضیه و حرکت در مسیر سوال اصلی و محور پژوهش، مستلزم ارائه‌ی یک چارچوب نظری می‌باشد که در این پایان‌نامه از نظریه‌ی تنازع ژئوپلتیک استفاده شده است.

براین اساس در اینجا، مفاهیم کلیدی و کاربردی پژوهش، مورد بررسی قرار می‌گیرند تا شناختی عملیاتی از این مفاهیم حاصل شود.

۱- تعریف مفاهیم

تحولات مناطق کردنشین

منظور رخدادهای، کنش‌ها و روندهایی است که با نقش آفرینی کردها، دولت‌های عراق، منطقه و آمریکا در کردستان عراق پدید آمده که بر موقعیت بین‌المللی کردها، روابط آنها با دولت‌های منطقه اثر می‌گذارد. جهت گویا و عینی ساختن این مفهوم عوامل زیر به عنوان شاخص بررسی می‌شوند:

- شکل‌گیری و فعال شدن احزاب و گروه‌های کردی با مشی نظامی، سیاسی و فرهنگی در عراق؛

- تأسیس حکومت محلی در شمال عراق در سال ۱۹۹۱ میلادی؛

- ایجاد حکومت فدرالی در اقلیم کردستان عراق و افزایش نقش و قدرت کردها در این کشور پس از صدام با حمایت آمریکا به رغم مخالفت‌های منطقه‌ایی؛

- افزایش تنش و تنازع داخلی میان اقلیت‌های کرد، عرب، ترکمن و آشوری در مناطق کردنشین؛

- شهر نفت خیز کرکوک و نزاع میان کردها و اعراب و دخالت خارجی و به چالش کشیدن ثبات سیاسی در عراق و اقلیم کردستان.

تحولات نظام فدرال عراق

جنگ دوم خلیج به رهبری آمریکا در آوریل ۲۰۰۳، سقوط رژیم صدام را در عراق در پی داشت. این امر باعث شد که عراق جدید شکل گیرد. به این دلیل که عراق کشوری است که از تنوع قومی و منازعات دیرینه برخوردار است. خاصاً کردها به عنوان یک ملت جدا از اعراب سالیان دراز است که برای تحقق یافتن حقوق ملی خویش دست به مبارزه زده‌اند، با پشتوانه و دارا بودن تشکل‌های سیاسی دیرینه خود، از سال ۱۹۹۱ بنیاد نهادن نظام فدرالی را برای عراق درخواست کردند. پس از سقوط قدرت مرکزی عراق در جنگ دوم خلیج فارس کردها توانستند نیروهای دیگر عراق را متقاعد سازند و در سال ۲۰۰۵ نظام فدرالی را در قانون اساسی عراق به تثبیت برسانند. لازم به ذکر است که این وضعیت اگرچه تا حدی همگرایی را در عراق جلوه می‌دهد، ولی به دلیل منازعات ژئوپلیتیکی بر سر منطقه نفت خیز کرکوک امکان زمزمه‌ی واگرایی و تزلزل نظام فدرالی را نیز به سمع می‌رساند.

مساله کرکوک

عراق به عنوان یکی از مسائل مهم بین‌المللی کنونی و کرکوک نیز مهمترین مساله داخلی برای این کشور تلقی می‌شود. کرکوک به عنوان یکی از شهرهای غنی از لحاظ منابع نفتی در کشور عراق، مدام باعث منازعه بین کردها و اعراب ساکن در عراق بوده است، بطوریکه این منازعات در دوره صدام به اوج عربی‌سازی و کشتار کردها تبدیل شد. کرکوک دارای جمعیتی آمیخته از ملل و اقوام گوناگون

است و این منطقه در گذر سده بیستم شاهد تغییرات سیاسی بزرگی در ترکیب قومی خود بوده است. هر سه گروه کرد، ترکمن، و عرب بر این منطقه ادعای ارضی دارند، که باعث می‌شود، شدت منازعه را مضاعف نماید و تاثیر مستقیمی در لرزش نظام فدرال عراق داشته باشد، تا جایی که به دخالت مستقیم یا غیر مستقیم نیروهای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای انجامیده است. از این رو کرکوک را می‌توان مساله‌ای با تلافی چندین بحران داخلی و منطقه‌ای شناخت. بنابراین عطف به اینکه سرنوشت این شهر ارتباط مستقیمی با آینده عراق دارد، چنانچه به صورت مسالمت آمیزی حل نگردد، مشکلات حادی به دنبال خواهد داشت و نیز به نظر می‌رسد که هرچه زمان می‌گذرد این مساله پیچیده‌تر می‌شود.

۲- مباحث نظری: تنازع ژئوپولیتیک و حل منازعه

جغرافیا علمی است که به مطالعه محیط انسانی کره زمین می‌پردازد یا اینکه کره زمین را از دیدگاه محیط انسانی مورد مطالعه قرار می‌دهد. به بیان دیگر، جغرافیا عبارت است از مطالعه علمی روابط انسان و محیط، حال این محیط، محیط زیست طبیعی باشد یا محیط زیست انسانی - اقتصادی یا محیط سیاسی و امنیتی - استراتژیک. شاخه سیاسی آن دانشی کاملاً نوین است که همراه با پیدایش مفهوم «ملت» و «حکومت ملی» در قرن نوزدهم پدید آمد. سیاست در رابطه با جغرافیا دوران تازه‌ای را در مطالعات علمی منطقه‌ای جهانی بشر آغاز کرده است. جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی یا ژئوپولیتیک دو مبحث مکمل هم هستند که به مطالعه نقش آفرینی قدرت سیاسی در محیط جغرافیایی می‌پردازند. در جغرافیای سیاسی، تأثیر انسان در مواردی چون موقعیت‌ها، مرزها، سرزمین‌ها، ملت‌ها و منطقه‌ها مطالعه می‌شود. در برخورد کلی، می‌توان جغرافیای سیاسی را عبارت از مطالعه اثرگذاری تصمیمات سیاسی صاحبان قدرت در محیط جغرافیایی دانست. ژئوپولیتیک را در نگاهی کلی می‌توان عبارت از مطالعه اثرگذاری عوامل جغرافیایی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی صاحبان قدرت تلقی کرد. (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۹ و ۲۰)